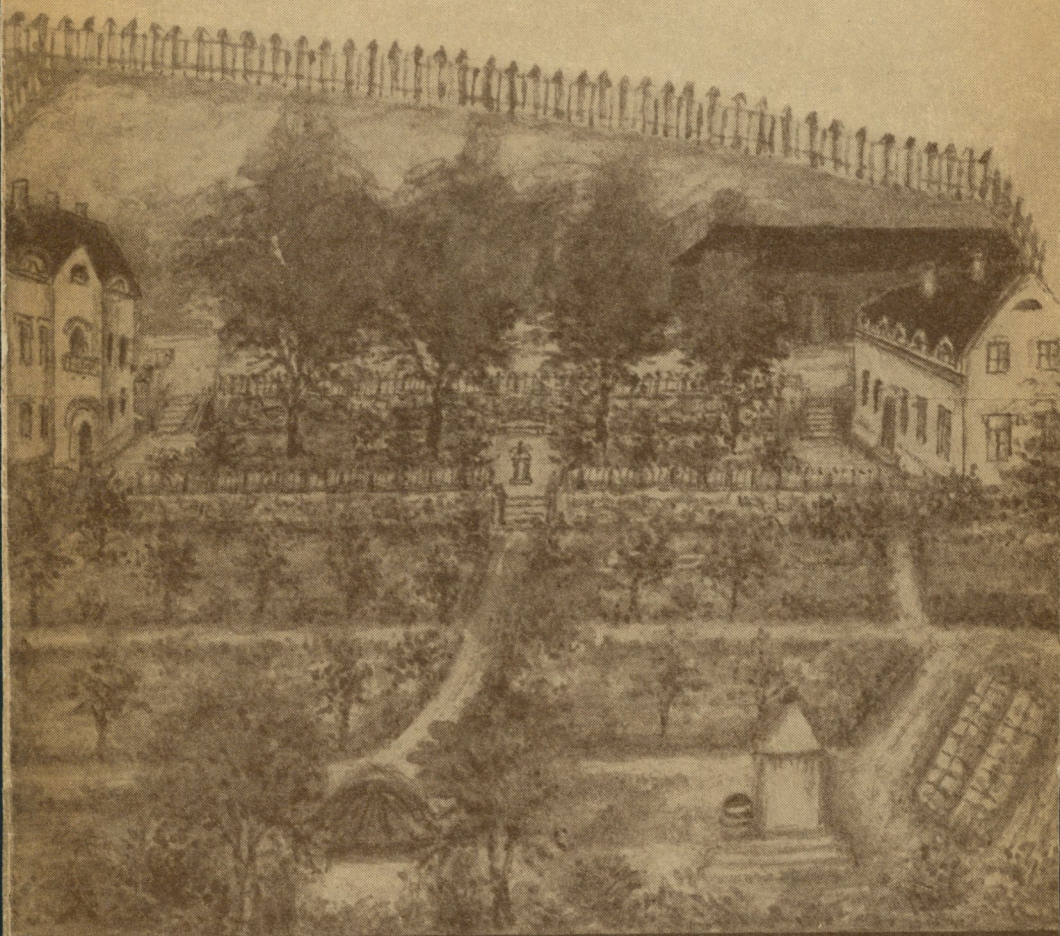
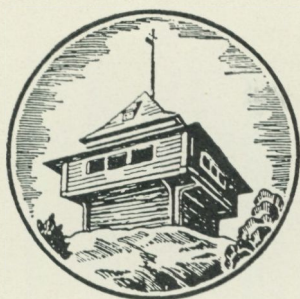

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1952**

H. M. KONUNG GUSTAF VI ADOLF — *musseimannen*.
Vid den nyordnade skråavdelningens öppnande den 22 maj 1951.

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1952

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en detalj ur en akvarellmålning av malmgården Henriksdal vid Surbrunnsgatan i Stockholm. Gårdsbebyggelsen — där Artur Hazelius' födelsehus, nu på Skansen, utgör högra flygeln — behandlas i årsboken på sid. 87. Målningen är utförd ur minnet av fröken Emelie Carger och tillhör museets nyförvärv (inv.-nr 244 126).

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1952

Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr

VILDSVINET OCH VALFISKEN

GUSTAV III:s GONDOLER OCH BADBÅTEN
I BRUNNSVIKEN

av Arvid Backström

I sängkammaren i Carl och Olga Milles' Lidingöhem hänger en tavla, som strax fascinerar. Inramad av lövrika kulissträd på stranden i förgrunden lyser Hagapaviljongen på en slätt med vägar krökande sig fram mellan sköna pelouser, gräsplaner, som här och var planterats med låga buskväxter. Utanför parkens skyddande krans av träd breder sig ett öppet landskap, där ej ens horisonten låter en ana närheten av huvudstaden. Färgskalan i blått-grått-svagt grönt livas av det pompejanskt röda, som lyser från det kungliga spannets hjul till vänster, från några bärbuskar och från en dammantel nere på bryggan.

Kring själva paviljongen eller som den först kallades lilla slottet på nya Haga synas på respektfullt avstånd fyra byggnader. Längst till vänster ser man Gustav IV Adolfs paviljong, uppförd 1802—06 efter C. C. Gjörwells ritningar. I dess närhet skymtar, enligt Linnerhielms brev 1796, "mellan täta buskager köksbyggnaden, som formerar en egen liten dold gård och på sin ena ände prydes av ett ovan till platt torn". Det hela ritat av Desprez; själva köksbyggnaden uppfördes i form av en ruin. Till höger om det lilla slottet ses på platta marken ett rundtempel, som bör föreställa det elliptiskt formade ekotemplet, vilket dock liksom på Linnerhielms tid låg på "en hög gräsklädd kulle". Och så skymtar längst till höger det s. k. Kärlekens tempel, uppfört såsom cella åt Sergels 1793 färdiga grupp Amor och Psyke. Gruppen kom aldrig dit och Desprez' tempel revs omkring 1870.

Liksom de fyra personerna på bryggan fångslas emellertid en nutida åskådare alldeles särskilt av vad som flyter ute på Brunns-

viken: två lustbåtar och ett pråmhus, dvs. Gustav III:s gondoler och en badbåt.

Tavlan, som förvärfvats av Milles från Ludvig Looströms stärbhus via Fritzes, är signerad "Louis Belanger premier peintre du Roy de Suède", åtföljt av ett årtal, som tyvärr är ganska suddigt men som torde kunna tolkas såsom 1814. Belanger kom 62-årig till Sverige 1798, blev redan i maj 1799 ledamot av konstakademien och var verksam i vårt land såsom landskapsmålare till sin död 1816. Att han nådde en viss ryktbarhet framgår bl. a. av Acerbis yttrande i dennes 1803 tryckta resa: "Ingen målare i Sverige överträffar Belanger såsom landskapsmålare." Belanger har målat ännu en Hagabild. Denna tavla, signerad "Louis Belanger 1812", äges f. n. av Fritzes hovbokhandel, vars direktör C. A. Strandman haft vänligheten att visa mig på densamma. Den Milleska tavlan tycks vara sedd uppifrån det berg, vari på Gustav III:s tid sprängningar påbörjades för ett uppforderingsverk. Här kanske borde påminnas om att Gustav III under den marsvecka 1784, som han tillbragte på det 1752 påbörjade men vid hans besök ännu ej färdiga slottet Caserta nära Neapel, hade haft rika tillfällen att studera dess berömda vattenverksanläggning, vars utflöde ur ett "vattenslott" uppe på ett berg, 400 fot över slottsnivån, skulle mata otaliga avsatser, fontäner och dammar inom det stora slottsområdet (Adlerbeth: Resa i Italien 1783—84, manuskript i K. biblioteket).

Hagatavlan från 1814 har setts från ungefär samma utsiktspunkt, varifrån gravyren: "Wue af Kongl. Lust-Parken Hagatagen ifrån höiden vid qvarn" (Martinska skolan) koncipierats — blott en av gondolerna syns här ute på viken. Bilden från 1812 tycks däremot vara sedd nerifrån Brunnsvikens strand. Den är åtskilligt större i måtten, mörkare och fylligare i tonen samt i kompositionen mer koncentrerad på mittkomplexet; Gustav IV Adolfs paviljong har ej medtagits — måhända skymd av träd — eko-templet har en mer elliptisk form och ligger på en kulle, men framför allt de två gondolerna äro borta och ha ersatts av två vita svanor (Linnerhielm: "mot strandens klara grönska framlysa de vita svanarne angenämt i vikens bugter"). Badbåten ligger däremot kvar.

Vad som drev Belanger att två gånger syssla med Hagamotivet, är svårt att säga: beställning (han var ju dock k. hovmålare) eller verkligt intresse för själva motivet? Motivet var ju lockande och populärt. Aktören Axel Fredrik Cederholm, som flitigt tecknade och målade landskap, är i Stockholms Stadsmuseum representerad med två gouacher från Haga (n:r 994 och 995 på Martinutställningen 1950 i Liljevalchs konsthall; Cederholm hade utställt på konstakademiens expositioner 1811 åtta st., 1815 två st. gouacher, alla vyer från Haga park och slott); på den ena, daterad 1811, återfinner man såväl de två gondolerna som badbåten.

Dessa gondoler — ge de ej ett intryck av något främmande, något sydländskt, fantastiskt, flärdfullt? Hur ha de kommit att flyta omkring på Brunnsvikens stilla vatten?

"Kongel. Jakt-Warfwet", som alltsedan sin anläggning under Karl XI:s regering legat ute på Kungsholmen (Gjöding: Kungsholms-Minne 1754, s. 148), hade under Gustav III:s tid att ta vård om en hel societet av båtar av skiftande typer: främst "K. Stats Eschaloupen Wasa Orden" och så k. eschalouper, råds-eschaloupen, sundäcks-eschalouper, slupar, roddarjakter m. fl. (benämningar hämtade ur hovjaktvarvets räkenskaper för 1785 och 1787). Hur ofta hans majestät för sig och hovet rekvirerat båtar "pour promener sur les eaux", framgår ej av handlingarna — det var väl tidigast lustfärder utifrån Drottningholm och senare också allt mer och mer utifrån Haga.

Den 27 september 1783 anträdde Gustav III från Drottningholm sin resa till Italien, vilken kom att räcka inemot 10 månader. På hemresan ankom "greven av Haga" den 3 maj 1784 till Venedig, där rum för honom och hans svenska svit på ett tiotal herrar, bl. a. Adlerbeth och Sergel, voro utsedda i Albergo reale vid Canal grande. Vid ankomsten blev greven på regeringens vägnar "komplimenterad" av de venetianska adelsmännen Girolamo Zuliani och Nicolo Foscari. Den 7 maj inbjöds greven av Haga till en kort tur ut på Adriatiska havet med Bucentoron, dogens guldsmyckade galär, "vilket skedde under otaligt bifallsgny och handklappande" medan gästerna ombord blevo serverade ostron och flera läckra grekiska viner. Men än ståtligare blev det följande dag. Då fingo svenskarna uppleva venedigvistelsens

glansfullaste fest, "det vackraste skådespel som kan ses i hela Europa". Adlerbeth har gett oss en livlig skildring härav.

"Den 8 maj var en s. k. regatta anställd, en högtidlighet, varmed republiken plägar bidraga till främmande prinsars nöje. Den består egentligen i kapprodd på stora kanalen, men varjehanda omständigheter och bisaker göra därav en av de mest lysande lustbarheter. Redan förmiddagen begynte en mängd prydda båtar och gondoler visa sig. En del förde musik. Mitt emot herr grevens av Haga hotell var en altan uppbyggd, varifrån pukor och trumpeter jämte annan fullstämmig musik läto höra sig. Man uthängde tapeter och sidenstycken ifrån alla fönster. En otalig hop åskådare intog fönster och strandgator. Emot klockan två kommo åtskilliga båtar, utrustade av venetianska adelsmän, vilka ock själva i rika galakläder infunno sig att avhämta herr greven av Haga med dess kavaljerer för att bese denna tävlan.

Jag kan knappast beskriva, med vad prakt dessa båtar voro utsirade. In i voro de klädda med sidentyg och borden utstofferade med taft och silvereller guldskir i bubblor och festoner. Över fram- och bakstammarna voro baldakiner och parasoller formerade med fladdrande tofsar av panacher, silverskir och blomsterrankor. Roddarne, åtta i var båt, voro på det präktigaste klädde. Deras korta sidentröjor voro rikt prydda med silver; och därtill buro de skärp och bandrosor av olika, samt i bästa smak valda färger. På deras runda mössor svävade lätta fjäderbuskar. Årorna voro försilvrade. I en så utsmyckad båt ligger ägaren själv vällustigt utsträckt i framstammen. Herr greven av Haga var på herr Zulianis båt och hade över sig en lysande himmel av rött och gult siden. Hans roddare buro puce och rosenrött liveri med silver; men emellan var kapprodd bytte de om kläder ifrån huvud till fot. En slik utrustning av en enda båt med nödigt liveri skall kosta hela 31 000 lire.

De förnåma åskådarne begåvo sig således till början av stora kanalen emot udden S. Antonio, varest kapprodden begyntes. Den var femfaldig. Först med båtar, förda av en roddare; sedan med dylika, förda av två; därefter med öppna gondoler, förda av en roddare; vidare med gondoler, förda av två; och slutligen med båtar, som fördes av två rodderskor. De ovan beskrivna, präktigt utsirade fartygen och en mängd andra mer och mindre granna båtar och gondoler, varibland de, som tillhörde främlingar, voro försedda med prydliga baldakiner, utgjorde en lysande flottilj, som uppfyllde kanalen. Il capitaneo dell'aqua satt i sin gondol under röd sidenbaldakin, förande tre röda flaggor, broderade med S. Marci lejon. Hans gondolierer buro simpelt liveri; men hans tåg hade ett majestätiskt utseende. I några båtar voro maskerade personer, ända intill själva roddarne. I en såg jag roddarne bära de stora svarta kapporna och vidlyftiga perukerna, som äro adelns och ämbetsmännens dräkt. Luftballonger, fåglar och flera uppfinningsgåvans foster, till båtarnas sirande, sysselsatte ögat med jämna ombyten.

Regattan varade ifrån kl. två till åtta (det är på venetianska sättet att tala, ifrån klockan sjutton till ett). Vid det utsatta målet mitt för Palazzo Foscari inutto domarna. På en estrad voro där fyra nummerade flaggor uppstuckna för var kapprodd, tecknade med tal, som utmärkte de fastställda prisen. Roddarne på de först framhinnande fyra båtarne fingo i sin ordning nedtaga dessa

Bild 1. Den "bissona" som familjen Zuliani bekostat och från vilken Gustav III åsåg regattan i Venedig den 8 maj 1784.

flaggor, vid vilkas uppvisande hos vederbörande belöningarna utdelades. För dessa segervinnare, med deras flaggor i händerna, klappades och hurrades av det församlade folket vid förbifarten. En sådan ärebevisning skedde även herr greven av Haga och hertigen av Parma. Man avbrände ock svärmare på stränderna med mycket buller. Skådespelet var livligt, präktigt, eget och lysande, men räckte nästan för länge."

Man kan nog våga gissa, att regattan för greven av Haga knappast räckte för länge. Hur girigt och outtröttligt måtte ej hans stora brandenburgska ögon ha insugit hela denna sydländskt frodiga orgie i former och färger med solen varmt strålande över kanaler, palats och aktörer. En fantastisk opera med historiska kulisser, med improviserande skådespelare, med livet självt som regissör, allt med en nästan överklig skönhet. Själv agerade han med mitt på scenen, flera gånger applåderad. I fören på gondolen, "bissonan", med det mycket sägande namnet *Il Capriccio* stod han i gul rock, blå väst och trekantig hatt vid sidan av cavaliere Zuliani, som barhuvad tycks ha överlämnat chefskapet, symboliserat av en pilbåge, till sin höge gäst. Grevens av Haga

tankar gingo de manne mitt i all denna berusning, mitt i all denna abbondanza till hans lilla karga fattiga land däruppe vid polen — och kanske alldeles särskilt till hans Haga och dess vikar?

Även Sergel imponerades av det sällsamma skådespelet. Han skrev (på franska) till Rosenstein i Paris: "Här i Venedig påstår man, att regattan på åratals ej varit så lysande och lyckad. Vilken vacker syn: hela Venedig i gondoler och i fönstren. Tjugotvå 'Bissoni' följde regattabåtarna; Ni kan ej föreställa Er med vilken rikedom dessa Bissoni voro uppbyggda och hur brokigt deras besättningar voro klädda. Hela stora kanalen var täckt av människor, som kilade om varandra som fiskar."

För italienarna själva voro dylika vattenspel ej ovanliga. Ända sedan romersk kejsartid hade de ofta fått glädja sig åt mer eller mindre påkostade sjöstrider eller regattor. I samband med ett storkostligt bröllop i Florens 1608 uppfördes t. ex. ett praktfullt upptåg: minst 16 stora båtar, representerande argonauternas skepp, gled fram på Arno. En samtidig gravyrserie, som 1664 utkom i en andra upplaga, visar dessa farkoster med deras olika fantastiska former och besättningar.

Kungliga biblioteket äger ett liggande kvartohäfte i rött chagrinband som bl. a. innehåller 13 gravyrer, visande i granna färger 13 av venetianska adelsmän utrustade gondoler, "bissone". Agne Beijer hade gjort mig uppmärksam på existensen av detta intressanta häfte. Vid närmare studium av gravyrerna och av Adlerbeths skildring av regattan fann jag, att det var från Il Capriccio, Zulianis båt, som Gustav III upplevde regattan den 8 maj 1784. Häftet bär Drottningholmsbibliotekets pärmexlibris och kan ha varit Gustav III:s eget. Bladen graverades av Gio. Antonio Zanetti i Venedig, förmodligen 1784, och funnos till salu på Rialtobron därstädes hos förläggarna I. Alessandri och P. Scattaglia. "Biss-ona" — ormen den stora — är en rent lokal benämning på långa farkoster som i Venedig deltog i en regatta eller annan högtidlig vattenfest.

Den 14 maj skriver kungen till Creutz, att han haft feber på grund av "Venedigs elaka luft" och att man fruktar pesten som "kommer mig att påskynda min avresa". Följande dag lämnade kungen Venedig som under några majveckor skänkt honom

många oförgätliga intryck. Den 2 augusti 1784 var han åter i Stockholm.

Ett av kungens värdefullaste förvärv under resan var arkitekten Desprez. Bland alla de utkast och förslag denne fantasifulle och uppslagsrike konstnär med sitt vulkaniska temperament kom att lämna ifrån sig på uppdrag av kungen eller utan uppdrag, voro även åtskilliga framställningar i gravyr och i akvarell av roddfartyg "i antik smak" à la Nemiskeppen, avsedda för Drottningholm och Haga antingen för lustturer eller för teatraliska sjödrabbningar. Men Desprez gick i alldeles för stor stil — hans fartygsprojekt stannade på papperet. Möjligen kan en eller annan mindre drakslup ha kommit till utförande för Drottningholm.

Kungen fick tills vidare nöja sig med de farkoster hovjaktvarvet kunde ställa till förfogande. Som ett inslag i festligheterna med anledning av grundstenens läggande till det stora Hagaslottet den 19 augusti 1786 — 14-årsminnet av statsvälvningen — ingick också en utfärd på Brunnsviken under musik och "åtskilliga manövrer". Eskadern under befäl av den blivande hjälten vid Hogland, storamiralen hertig Karl, bestod av många flaggprydda slupar enligt Hedvig Elisabeth Charlotta. En enkel svensk regatta!

Gustav III har säkerligen i hänfödda ordalag skildrat den lysande gondolregattan i Venedig för sin varvsamiral i Karlskrona Fr. af Chapman — den 29—30 september 1784, dvs. knappa två månader efter hemkomsten, vistades kungen i Karlskrona. I varje fall var det denne skicklige båtbyggare som nu ville bereda kungen en liten surpris.

Då Chapman redogör för vad han "sjelf byggt i Carlskrona" från 1782 till 1785, uppräknar han under rubriken "för Arméens Flotta" utom 2 k. jakter Amadis och Esplendian även "2:ne Lustfartyg till Haga". Här föddes alltså gondolerna.¹ Chapman har konstruerat och byggt dem, ja, varför ej också ritat dem! Om någon annan, t. ex. Desprez eller Ehrensvärd, lämnat skisser, hade

¹ Hagagondolerna ha i andra sammanhang berörts av A. Stålhane, Stora tavlan på Årsta, i Fataburen 1939, och av F. Neumeyer, F. H. af Chapman som konstnär och konstfrämjare, i Sjöhistoriska samfundets skrifter 5, 1944. Chapmans redogörelse finns i manuskript i K. B.

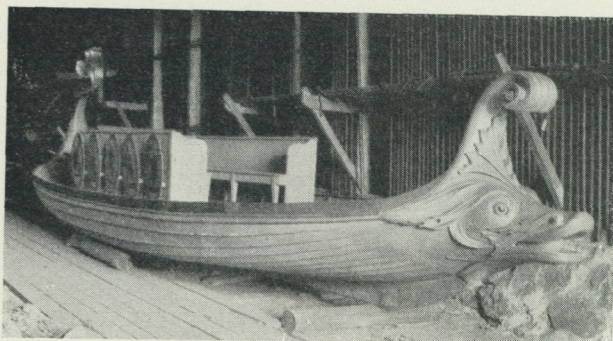

Bild 2. Gondolen Valfisken, sedd snett framifrån, i flottans förvar på Skeppsholmen. De fem sköldarna på däckupbyggnadens ena yttre långsida synas.

Chapman säkert nämnt detta i sin redogörelse. Den lilla snipiga gondolformen med ett odjurshuvud i fören och en sirlig uppsvängd aktersvans leder via Rom sina anor till Medelhavets forntid — se attiska vasbilder! — och kan ha förelegat i bild också i Karlskrona i något av 1700-talets gravyrverk. Med all säkerhet är det Johan Törnström, som skurit de båda huvudena, vildsvinets och valfiskens, såsom gallionsbilder. Törnström hade med god rekommendation från Jean Baptiste Masreliez kommit till Karlskrona 1781 såsom bildhuggargesäll och där snabbt utvecklat sig till skicklig skulptör och gallionssnidare. Gondolernas starkt förgyllda sirater och listverk ha också utförts vid Karlskronavarvet. De 24 sköldarna som äro lösa och kunna hängas upp på väggarna behöva däremot ej vara målade i Karlskrona — de nämnas ej heller av Tersmeden här nedan.

Gondolerna ritades och byggdes kanske redan 1785 och 1786. Ej förrän i juli 1787 lämnade de emellertid Karlskrona. Amiral Carl Tersmeden, Chapmans företrädare såsom varvschef, skriver därom i sina memoarer:

”Den 31 juli 1787 avseglade löjtnant Lychou till Stockholm med 2:ne av amiral Chapman konstruerade lustfartyg för H. M:t att brukas vid Haga i Brunnsviken. Dessa fartyg, av en nästan okänd skapnad, voro ganska artigt

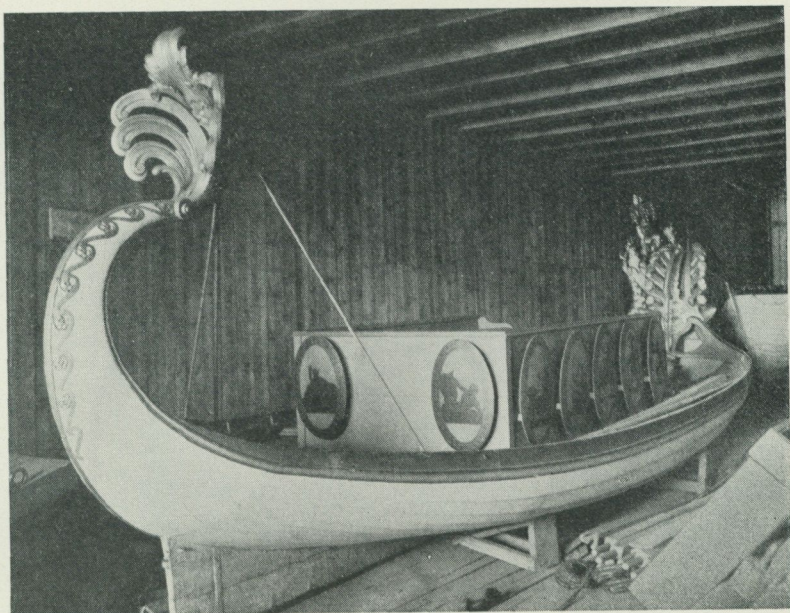

Bild 3. Gondolen Vildsvinet, sedd snett bakifrån, i flottans förvar på Skeppsholmen. Utom de fem sköldarna på däckuppbbyggnadens ena långsida ses de två på kortsidan akteröver.

imaginerade, 23 fot långa och 14 fot breda, helt platta och låga, med däck ungefär 14 fot långt, lika distans ifrån akter som förstäv. På däck var en soffa byggd uti en öppen fyrkant, som kunde rymma 8 å 10 personer och hade öppningen för ut. Däcket var så högt som relingarna, varigenom de 8 roddarne, 4 för och 4 akter, jämte slupstyraren i det mesta cacherades.

Siraten på förstäven av den ena slupen var ett vildsvinshuvud, ganska stort och så avpassat, att själva slupen vid utsikten förifrån formerade kroppen. Från akterstäven uppgick en sirat i form av en fiskstjärt, 6 fot hög, som krökte sig över slupen och utgjorde en ganska besynnerlig, men tillika vacker figure på vattnet, så att på distans ansågs hela maskin som ett underligt sjödjur, på vars rygg passagerarna helt commode sutto, och 4 åror på vardera sidan kunde anses som fenor, varmed djuret fortkom, ty ingen av roddarna syntes på långt håll.

Den andra slupen var alldeles lika med denna, utom att han hade ett valfiskhuvud till sirat på förstäven. Bägge sluparnas sirater och listverk voro ganska starkt förgyllda, varför dessa fartyg, insatta i en öppen skuta, med mycken soin uppsändes och tros vara ett galanterie av Chapman som en surprise för H. K. M:t, ehuru byggda här på varvet.

De kosta i det minsta 1 200 Rdr."

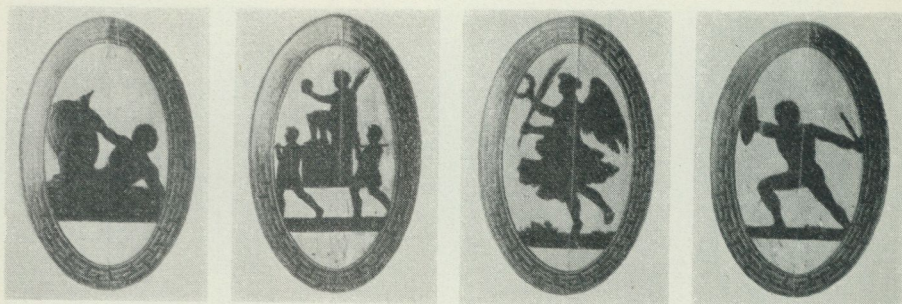

Bild 4. Fyra av den ena gondolens tolv sköldar: antikiserande figurer inom en meanderram.

Den 3 september 1787 fortsätter Tersmeden sin skildring:

"Löjtnant Lychou återkom i dag från Stockholm med skutan, däruti han uppfört de 2 nya granna sluparna, som med en pråm blivit transporterade omkring Djurgården till Älkistan, varest de av 6 man under vardera slupen burits över land uti Brunnsviken. Där lät han ro dem till Haga, och H. M:t hade straxt på e. m. varit tillmötes och genast själv i hög person med några få kavaljerer proberat dem. Han rodde en tour och var oändelig nöjd. Lychou, som styrt konungens slup, hade fått befallning att komma till Drottningholm, och konungen lät tilldela besättningen, som hitfört sluparna, 30 Rdr. Själv hade ej Lychou fått någon present, men under dess vistande på Drottningholm 3 dagar, där han logerat hos kapten Cosswa, fick han någon apparence om befordran."

Kungen hade genast proberat sina nya granna slupar och "var oändelig nöjd". Han hade fått sina *Capriccios*: skulle Brunnsvikens små najader trivas med Vildsvinet och Valfisken?

Nu roddes det ganska flitigt ute på Haga och Drottningholm; till roddare beordrades rotebåtsmän. Sofia Albertina skildrar i ett brev av den 11 oktober 1791, hur hertig Karls födelsedag några dagar tidigare firats. "Vid framkomsten till Haga stego vi ur, där det gamla huset förr har stått, och gingo ombord på gondoler, som förde oss över till Bellevue." Man åhörde ett proverb av franska truppen — *dejeunerade* — kungen bidrog med en fars, han done-rade nämligen det skuldyngda Bellevue till sin bror, en gåva som denne dagen därpå tackade nej till — och så förde gondolerna

Bild 5. Den andra gondolens tolv sköldar: Herkules' tolv storverk inom en lagerkrans.

sällskapet åter, till middagen på Haga. Att man hade embarkerat just där kungens tidigaste Hagahus hade stått (intill 1785) och där Piper först planerat det nya kungliga casinot och sedan ett Neptunitempel med underliggande grotta för gondolerna, behöver ej betyda att Piper fått sin gondolgrotta utförd utan endast att där var en brygga med bra tilläggsplats. Piper hade nämligen under åren 1787—91 uppgjort flera förslag till en grotta vid denna strand "till gondolernas konserverande" — eget nog alltid för tre gondoler — men inget av förslagen kom till utförande. I stället blevo Haga-eschalouperna över vintrarna transporterade till hovjaktvarvet för översyn och reparation. Linnerhielms ord 1796, att "sundens och vikarnes lugn fordom förvarade tvänne täcka gondoler", får väl fattas som en poetisk omskrivning av att det funnits två gondoler i vikarna. "Fordom" kanske tyder på att de 1796 ej så ofta visade sig.

Officiellt kallades dessa båtar lustfartyg eller de kungliga eschalouperna, sluparna. Benämningen gondoler kom säkerligen genom Gustav III och upptogs av hans trädgårdsarkitekt Piper, som med honom gång efter annan diskuterat om grottan "för gondolernas konservering", samt av hans syster Sofia Albertina i ovan citerade brev och hade 1796 blivit så populärt att det då användes av Linnerhielm. Gondolnamnet blev ett slags födelsemärke, ett eko från festen i gondolernas stad den 8 maj 1784.

Gustav III dyrkade högt vasanamnet och ville ju gärna gå i Gustav Vasas spår, men han kände med all säkerhet ej till vad Olaus Magnus omtalat i 10:e boken av sin Historia om de nordiska folken: "Konung Gustav av Sverige var den förste, som omkring 1540 i götars och svears farvatten använde två-, tre- och fyroroddare, förfärdigade av venetianska skeppsbyggare, som han mot frikostig lega tagit i sin tjänst." Båtarna voro visserligen avsedda att sättas in mot de sjörövare som ibland "inföllo i hans länder"; men kanske någon av dessa venetianska quadremer senare sakta gled över Mälaren med kung Erik ombord.

Men låt oss återgå till Gustav III:s två fredliga gondoler. Vildsvinet, senare kallad Galten, och Valfisken, senare Suggan, kommo alltmera sällan fram till Haga. De passade ej in i den allmänna gråskymningen efter operamordet. Och den animositet

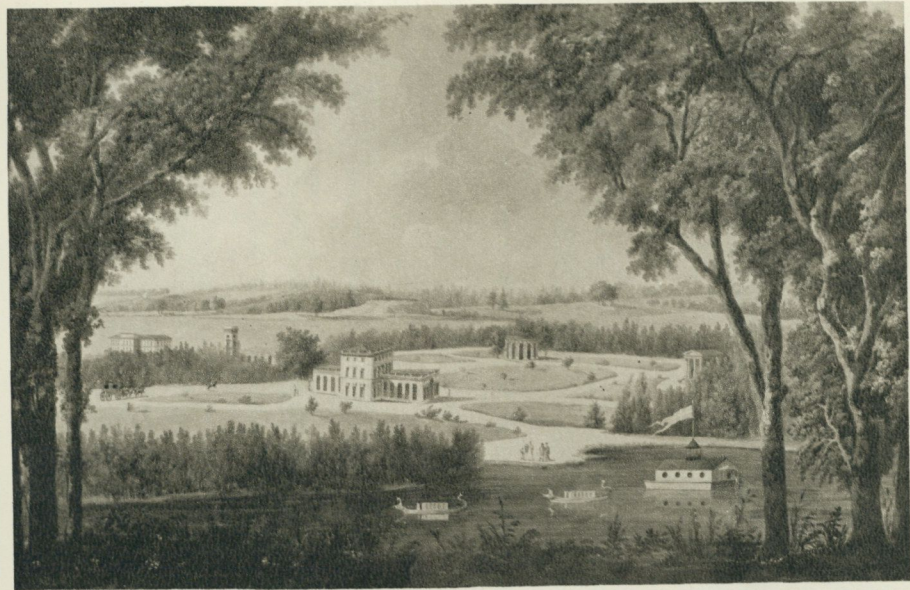

Bild 6 och 7. Haga slott vid Brunnsviken, oljemålning av L. Belanger 1814.
Tillhör Carl Milles, Lidingö.

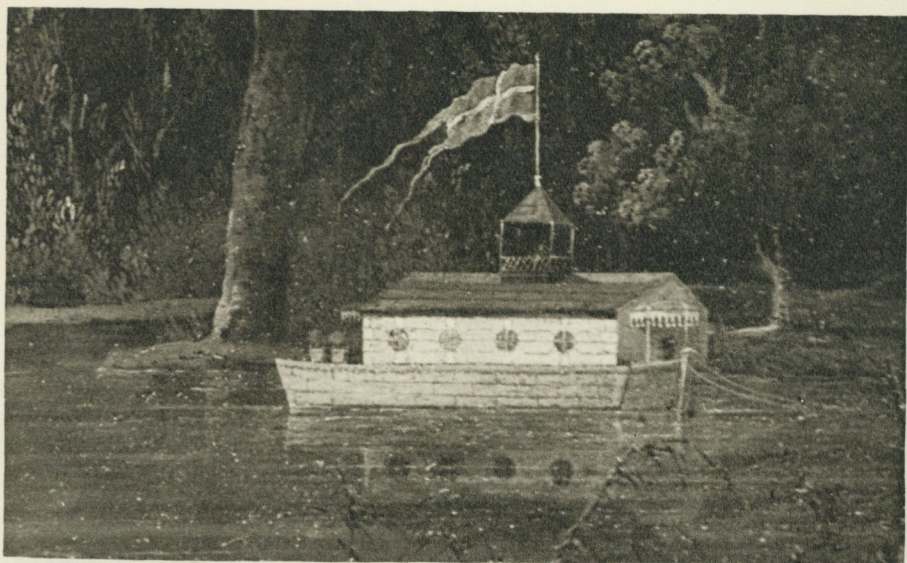

Bild 8. Badbåten. Detalj ur oljemålning över Haga slott av L. Belanger 1812. AB Fritzes hovbokhandel. — Bild 9. Detalj ur gouachemålning över Haga slott av A. F. Cederholm 1811. Stockholms Stadsmuseum.

mot och skuggrädsla för allt vad som hört till Gustav III och hans krets, kommo väl också dem till del.

Fredrik Blom har i en skissbok från 1830-talet en teckning, som bär påskriften "Gondol på Haga kanal" och visar Galten med uppsatt soltak. Först under Karl XV:s tid tycks åtminstone Galten åter ha kommit till användning, framför allt för utflykter från Ulriksdal med societet eller konstnärer. Fritz von Dardel har ett par gånger skissat Galten på sitt okynligt hafsiga maner.

Gustav III:s båda gondoler flyttades, förmodligen vid jakt-varvets upphörande 1845, till någon flottans byggnad på Skeppsholmen för att vintern 1942—43 därifrån överföras till Haga. De vårdas nu av Ståthållarämbetet på Haga slott och vila i rad under ett skjul av täta, mot varandra lutande brädväggar bakom mellersta Koppartältet. Ovanför hovstallet i östra Koppartältet, uppe på den lanterninbelysta vinden, ligger gondolernas tillbehör. Det är mångahanda föremål — kuddar, pumpar, skopor, båts-hakar, landgångar, sköldar och åror. Årorna äro 18 st., vilket stämmer med Tersmedens uppgift om 8 roddare jämte slupstyraren, om denne vill begagna styråra i stället för det på aktersidans piggar nedträdde styrbladet — de två styrbladen lära av någon anledning ligga kvar på Skeppsholmen. På akterspegeln nära de nämnda piggarna hade Chapman placerat en ring, genom vilken en kätting skulle löpa från styrbladet upp i båten — en säkerhetsåtgärd för att man ej skulle tappa styret vid dess ned-sättande eller upptagande.

Sköldarna äro 24 st., 77 cm höga och 49 cm breda. De sutto ej såsom romares och vikingars marina sköldar vid relingen utan mer teatermässigt upphängda, fem på däckuppbbyggnadens yttre långsidor och två på denna uppbbyggnads yttre aktersida. Den ena båtens 12 sköldar visa inom en meanderram antikiserande figurer eller grupper; den andra båtens återge inom en lagerkrans Herkules' tolv storverk. Ramdekoren mot svart botten; figurerna bronserade på gulgrönt. Det sjunde av Herkules' storverk var enligt W. A. Wennerdahls *Lexicon Mythico-historicum* 1748 rengöringen av Augias' stall. Detta motiv har tydligen utbytt mot ett annat, utanför de tolv storverken, nämligen: Herkules såsom liten gosse dräper en av Juno utsänd orm.

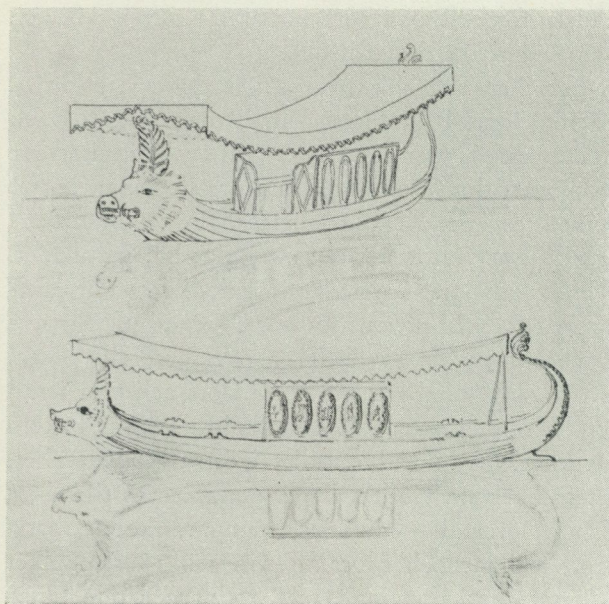

Bild 10. Tuschteckningar av Gustav III:s båda gondoler i en skissbok av Fredrik Blom i privat ägo. Över båda äro soltak uppsatta.

Vid studiet av själva båtarna och enligt Bloms teckning ser det ut som om man nöjt sig med sex roddare: två par i fören, ett par i aktern. Enligt von Dardel (1857) behövdes endast två båtsmän för att få Galten fram över Edsviken, vars vatten nog fick vara pålitligt spegelblankt, då ju farkosten måste ha varit tämligen rankig och mest lämpad för kust- eller kanalfärder.

På de ovan nämnda Hagatavlorna syns i viken också en pråm med ett hus på, antingen förankrad eller med en tross till vardera stranden. Både pråmen med sina fyra cirkelrunda fönster och huset vilja ge intryck av att vara murade. Åt ena sidan har byggnaden en utgång, varöver vilar en baldakin eller ett tak på några lätta, tunna stöd. Husets sadeltak krönes av ett litet utsiktstorn, från vars spets en tvåtungad svensk flagga vajar. Det hela synes vara en form av badhus. Belanger visar på båda

Bild 11. Teckning av Fr. von Dardel 1857. Gondolen Vildsvinet i tjänst för utfärd från Ulriksdals slott.

sina tavlor en tvåtungad flagga — Cederholm däremot på sin ovan nämnda duk från 1811 visar den rätta tretungade. Att Belanger stundom handskades en smula vårdslöst med flaggformer, har Stålhane påpekat i S:t Eriks årsbok 1942.

Under det världshistoriskt så betydelsefulla 1790-talet fick även badväsendet nya former. Till de medikala eller allmänt hygieniska inomhusbaden kom nu friluftsbadet. I Paris anlades visserligen, enligt A. Martin, redan 1760 den första flod-badanstalten av en herr Pottevin; den låg på två skepp i Seine, det större i två våningar var förankrat, men det mindre i en våning var flyttbart. Seinevatten pumpades in i dessa båda hus och slogs efter filtrering i badkar. Men om det i den flyttbara badprämen också fanns någon bassäng för direkt bad i floden, vet man ej. Först på 1790-talet började tyskarna anlägga badanstalter vid Östersjökusten. Så omtalas 1794 att i Doberan nära Rostock ej blott fanns inomhusbad utan även några badbåtar, försedda med nedsänkbara "lådor" att bada i, dvs. bassänger. I storm voro de olämpliga, ty de badande blevo sjösjuka! På den avbildade badbåten i Doberan är förmodligen den sänkbara bassängen inne i

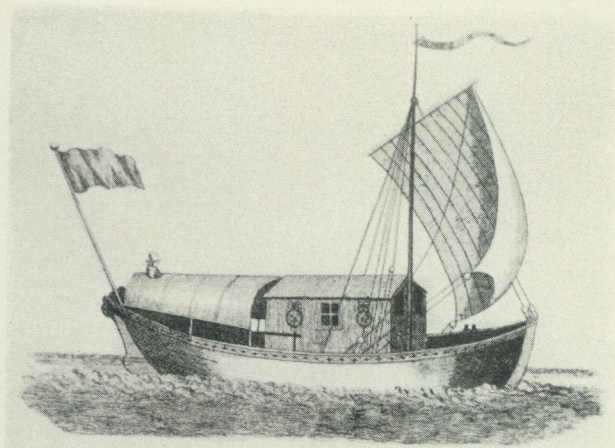

Bild 12. Badbåt i Doberan. Bild ur tysken S. G. Vogels bok, tryckt 1794, om sjöbads nytta och bruk.

det lilla huset, och de badande få under det akterut uppspända, välvda taket klä av och på sig — styrmannen, här snarare besättningsmannen, har att diskret hålla huvudet ovanför detta tak. Baumgärtner avbildar i 12:e häftet av sitt Neues Ideen-Magazin, Leipzig 1806, ett på en flod simmande "Gemein-Bad" för herrar och damer, naturligtvis ej gemensamhetsbad i vår tids stil. Planen, bild 13, visar en stor sällskapssal omgiven av fyra rum med bassäng, ett rum för badmästaren samt en toalett, som man får hoppas ej var W. C. I varje hytt går en trappa ned i den ganska trånga bassängen.

I Sverige äro ju badformerna över huvud taget föga studerade. Gustav III "nyttjade" baden i Spaa och Lucca, men säkert mer av önskan att blanda sig i det förnämt mondäna liv som där levdes och att om möjligt avlyssna de politiska intriger som där spunnos än av tro på badens hälsobringande verkan. Kan någon tänka sig Gustav III ta sig ett dopp hemma i Brunnsviken eller vid Drottningholm?

Först riksföreståndaren hertig Karl anlade 1792 det kungliga badhuset på Drottningholm. 1796 skildrades detta badhus så-

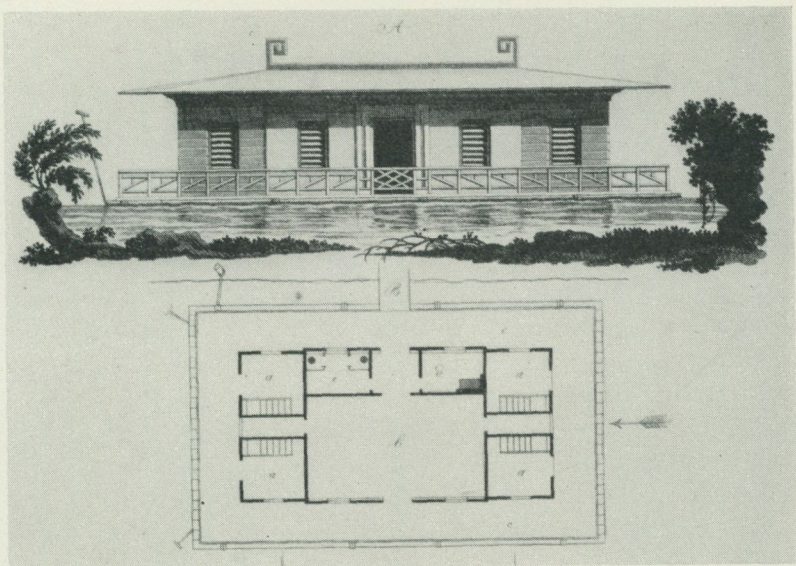

Bild 13. Ett flytande badhus för herrar och damer, fasad och plan.
Ur Neues Ideen-Magazin 1806.

lunda (av A. Björklund): "Det består av åtta badrum, vart och ett med sin sängkammare, samt ett rum för varma bad. Varje kammare är försedd med tinor och metallkranar i bottnen, varmed det överflödiga vattnet tappas i sjön genom golvet; för varje badkar äro tvänne slangor med skruvar, den ena för varmt och den andra för kallt bad; i tvänne rum äro dessutom duscher." Det kalla vattnet pumpades ur sjön upp i övre våningen, därifrån det, rinnande i en särskild kopparklädd ränna, nedsläpptes genom sina "slangor". Sedan uppumpat sjövatten värmts i en kittel, pumpades det ur denna upp genom taket och nedsläpptes i tinan — varmed förmodligen avsågs ett badkar i form av en laggad balja — genom slangorna för varmt vatten. "Skulle badet bli för varmt, kan den badande bekvämligen och efter behag utspäda det genom nyttjande av de för kallt vatten inrättade slangor. För den som vill nyttja själva sjöbadet, är ett slätt brädgolv, vilket nedsläppes genom vindspel i sjön."

Förmodligen bildade det nedsläppta golvet botten i en liten bassäng, där man då äntligen direkt — men inomhus — fick "själva sjöbadet". Friluftsbad var ännu ej att tänka på, vilket naturligtvis hänger ihop med tidens uppfattning om den s. k. anständigheten.

Dåvarande kronprinsen Gustav vistades 10—31 juli 1804 vid Gustavsberg söder om Uddevalla för att "begagna saltsjöbadet". På en laverad teckning av Silfverstråhle från 1806 syns i bakgrunden vid foten av ett berg ett "lusthus nyttjat till badhus, satt på pråm i havet, då kronprinsen brukade salta baden vid Uddevalla". Om den 5-årige kronprinsen fick gå ned i en nedsänkt bassäng är tvivelaktigt; snarare hämtades väl vattnet därute i havet upp i ett badkar där gossen fick bada.

I ett Haga-inventarium från 1809 omtalas visserligen "badhuset" men utan uppgift om läge och utseende.

Flyttbarhetens apostel i Sverige Fredrik Blom har naturligtvis också konstruerat flytande badhus, det tidigaste 1821, avbildat i augusti 1823 i Boyes Magasin.

Om Hagatavlornas badbåt eller om Bloms flytande badhus bjudit på både bassäng för direktbad och karbad eller endast på karbad, är omöjligt att avgöra, förrän man funnit någon utförlig beskrivning eller någon sektion av dylika konstruktioner.

Det gör ett egendomligt intryck att se Gustav III:s gondoler och badbåten tillsammans spegla sig i Brunnsvikens vatten. Det ligger liksom en värld emellan dem — de representera vitt skilda ideologier, skönhetens och nyttans. Tjusarkungens venetianska dröm om prakt och skönhet, medan man sakta glidande framåt skådar och njuter naturen och samtidigt beskådas och njutes — och nya decenniernas behov att nyttja naturen i enrum till nytta och hälsa inom en byggnad, enkel, nästan asketisk.

Därefter nya decennier och man strävar efter syntesen: skönhet och nytta.